

ALEKSANDER GRZELAK

EFEKTYWNOŚĆ POWIĄZAŃ GOSPODARSTW ROLNYCH Z OTOCZENIEM W ŚWIETLE DOŚWIADCZEŃ POLSKI PO ROKU 1990¹

Streszczenie. Głównym celem artykułu jest ocena efektywności powiązań gospodarstw rolnych z otoczeniem w Polsce po 1990 roku. Z perspektywy analizowanych wskaźników mieliśmy do czynienia w Polsce w latach 90. XX w. na ogół z pogorszeniem efektywności powiązań gospodarstw rolnych z otoczeniem. Stąd wzrost zaangażowania w procesy rynkowe oraz poprawa wydajności pracy w badanych gospodarstwach rolnych zostały zdyskontowane przez otoczenie pozarolnicze. Stwierdzono także transfer wypracowanych efektów w rolnictwie na rzecz jego otoczenia poprzez system cen do integracji z UE. Sytuacja w zakresie efektywności powiązań z otoczeniem uległa w Polsce wyraźnej poprawie po integracji z UE, głównie na skutek płatności bezpośrednich. Istnieje potrzeba dalszych badań efektywności powiązań rolnictwa z otoczeniem. Należy dostarczyć argumenty dla decydentów odnośnie kierunków dalszego wsparcia rolnictwa i obszarów wiejskich. Wyzwaniem dla nauki pozostaje kwestia uwzględnienia kategorii niefinansowych w ocenie funkcjonowania gospodarstw rolnych, np. kapitału ludzkiego czy tworzenia dóbr publicznych przez gospodarstwa rolne.

Słowa kluczowe: gospodarstwo rolne, efektywność, otoczenie, dochody, WPR UE.

1. UWAGI WSTĘPNE I METODOLOGICZNE

Gospodarstwa rolne funkcjonują w otoczeniu, które oddziałuje na dochody rolnicze, przemiany strukturalne (zatrudnienia obszarowe), procesy reprodukcji. O skali i zasięgu tych procesów decydują powiązania gospodarstw rolnych z otoczeniem, zwłaszcza intensywność i efektywność tych związków. Głównym celem artykułu jest ocena efektywności powiązań gospodarstw rolnych

¹ Artykuł opracowany na podstawie: A. Grzelak, *Związki gospodarstw rolnych z rynkiem w Polsce po roku 1990. Próba określenia intensywności i efektywności*, Wyd. AE w Poznaniu, Poznań 2008.

z otoczeniem w Polsce po 1990 roku. Istotnym dla treści dalszych rozważań jest pojęcie „**otoczenia gospodarstw rolnych**”. Termin ten ma szersze znaczenie aniżeli rynek czy otoczenie rynkowe. Odnosi się bowiem do tego co dzieje się poza gospodarstwem rolnym². W ujęciu podmiotowym możemy termin ten doprecyzować jako:

- odbiorcy produktów rolniczych;
- dostawcy produktów rolniczych;
- konkurenci;
- organizacje działające na rzecz rolnictwa finansowane z budżetu państwa – inaczej organizacje rządowe działające na rzecz rolnictwa (Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa, Agencja Rynku Rolnego, Agencja Nieruchomości Rolnych, Ośrodki Doradztwa Rolniczego);
- państwo (z perspektywy wpływów i wydatków budżetowych, wdrażania legislacji);
- podmioty infrastruktury rynkowej (banki, firmy ubezpieczeniowe);
- samorząd terytorialny;
- organizacje rolnicze (izby rolnicze, związki zawodowe rolników, organizacje producenckie) i inne społeczne;
- jednostki naukowo-badawcze.

W niniejszym artykule, ze względu na przyjęte cele badawcze i konieczność utrzymania pracy w przyzwoitych ramach objętościowych, skoncentrowano się na wybranych elementach otoczenia gospodarstw rolnych w kontekście wzajemnych relacji gospodarstw z otoczeniem. Jednocześnie przyjęto, że elementem składowym szeroko definiowanego otoczenia jest otoczenie instytucjonalne gospodarstw rolnych rozumiane jako zbiór organizacji rządowych działających na rzecz rolnictwa wraz z kreowanymi przez nie instrumentami, jak również podmioty, które wpływają na realizację transakcji rolnictwa z otoczeniem (ubezpieczenia w rolnictwie, banki).

Kolejnym kluczowym pojęciem w artykule jest „**efektywność**”. Istnieje wiele znaczeń tego terminu. Nie chcąc rozwijać tego wątku, który mógłby stanowić przedmiot odrębnych rozważań, przyjęto, iż efektywność odzwierciedla efekty ilościowe bądź jakościowe określonych zjawisk (w tym przypadku powiązań gospodarstw rolnych z otoczeniem). Zasadniczą kwestią w przypadku efektywności pozostaje punkt odniesienia. Z tego też względu kategoria ta ma charakter względny, uzależniony od danych warunków i sytuacji, co sprawia, że niejednokrotnie bezpieczniej posługiwać się oceną zmian efektywności w badanym okresie, jak również relatywizować wartości danych wskaźników efektywności. Jednocześnie należy zauważyć, że z punktu widzenia jednych kryteriów dany podmiot może być efektywny, a z uwzględnieniem innych – nie. Dlatego w ocenie efektywności powiązań gospodarstw rolnych z otoczeniem pojedynczy wskaźnik nie może stanowić samoistnego kryterium oceny danych zjawisk. Stąd nie ograniczono się do jednego, a wykorzystano kilka wskaźników efektywności od-

² A. Woś, *Agrobiznes*, Tom 1, Wyd. Key Text, Warszawa 1996.

noszących się do powiązań gospodarstw rolnych z otoczeniem. Chodzi tu o: efektywność makroekonomiczną z perspektywy alternatywnych kosztów gospodarstwa rolnego, syntetyczny miernik efektywności powiązań oraz wykorzystanie bilansów przepływów międzygałęziowych do oceny efektywności. W rozważaniach w niniejszym artykule pominięto badanie samej efektywności gospodarstwa rolnego z perspektywy, np. efektywności majątku, sprzedaży, kapitału własnego, nakładów czy też badanie efektywności technicznej, alokacyjnej. Interesującym poznawczo wydaje się również podejście z perspektywy dochodu rezydualnego (*residual income approach*) czy wartości imputowanej (*imputed value approach*)³. Wykracza to jednak poza poruszane zagadnienia.

We wskaźnikach efektywności oparto się na dochodach rolniczych. Ze względu na to, że od roku 2004 subsydia, a ściślej: płatności bezpośrednie, mają istotny udział w dochodach rolniczych w Polsce, w analizach wskaźników efektywności uwzględniono je w dochodach. Efektywność powiązań gospodarstw rolnych z otoczeniem nie jest celem samym w sobie, a tylko środkiem służącym rozwojowi gospodarstw rolnych czy ocenie zakresu transferu wypracowanej w rolnictwie nadwyżki.

W artykule wykorzystano dane rachunkowości rolnej IERiGŻ oraz systemu FADN (od 2004 roku) oraz zagregowane dane GUS (w przypadku bilansów przepływów międzygałęziowych). Zakres czasowy analiz odnosi się do okresu 1991–2007.

2. ALTERNATYWNE KOSZTY GOSPODARSTWA ROLNEGO JAKO PUNKT ODNIESIENIA DO OCENY EFEKTYWNOŚCI

Wykorzystanie koncepcji kosztów alternatywnych opiera się na tradycji neoklasycznej, czyli na rynkowej wycenie zasobów produkcyjnych. Istotnym problemem metodologicznym w przypadku oceny efektywności powiązań gospodarstw rolnych z otoczeniem pozostaje szacunek alternatywnych kosztów nieopłaconych zasobów pracy. Najbezpieczniejsze wydaje się przyjęcie założenia opłaty parytetowej, tj. średniej płacy netto w gospodarce w danym roku. Można mieć w tym miejscu zastrzeżenia co do tego, że pomija się w ten sposób kwalifikacje pracujących w gospodarstwach rolnych czy zróżnicowanie przyrodniczych warunków gospodarowania. Z drugiej jednak strony posługując się wynikami opartymi na próbie ogólnopolskiej, trudno uwzględnić te elementy, a ponadto rolnik z racji tego, że jest właścicielem swojego warsztatu pracy, powinien mieć umowy tytuł do dodatkowego wynagrodzenia z tytułu zarządzania zasobami produkcyjnymi. Oprócz tego dyskusyjne może być przyjęcie w artykule braku wyodrębnienia ziemi i oszacowania jej kosztów alternatywnych

³ B. Moss, K. Mishra, W. Ericson, *Rates of return on US farm investments 1940–2003: A comparison of imputed, returns versus residual income approaches*, "Agriculture Finance Review", 2006, vol. 66, no. 1.

poprzez wysokość czynszów dzierżawnych. Należy zauważyć, że uwzględnienie wartości ziemi w kapitale własnym i odniesienie jej do przeciętnego oprocentowania lokat bankowych nie zmniejsza poziomu alternatywnych kosztów ziemi z uwagi na relatywnie wysokie stopy procentowe w latach 90. XX w., a następnie znaczny wzrost cen ziemi po roku 2000.

W konstrukcji wskaźnika uwzględniającego alternatywne koszty gospodarstwa rolnego wykorzystano relację pieniężnych dochodów rolniczych (wraz z amortyzacją)⁴ do tych kosztów⁵ (1). Przyjęcie dochodów pieniężnych w (1) i (2) wynika z chęci przedstawienia zjawisk, które mają faktyczne odzwierciedlenie w strumieniach pieniężnych. Podejście to jest coraz powszechniej wykorzystywane w pomiarze efektywności podmiotów gospodarczych⁶.

$$(1) \quad Wp = Drt / (aKkt + aKpt),$$

gdzie:

Wp – wskaźnik pokrycia alternatywnych kosztów gospodarstwa rolnego przez dochody rolnicze

Drt – dochody rolnicze w roku t wraz z amortyzacją,

$aKkt$ – alternatywne koszty kapitału własnego gospodarstwa rolnego w roku t ,

$aKpt$ – alternatywne koszty nieopłaconych zasobów pracy w gospodarstwie rolnym w roku t .

Wskaźnik ten (1) określa m.in. ocenę pozycji konkurencyjnej gospodarstw rolnych na tle jego otoczenia z uwzględnieniem istotnych parametrów makroekonomicznych, co jest jego zaletą. Poziom tego wskaźnika kształtuje się pod wpływem zarówno sytuacji dochodowej gospodarstw rolnych, jak również polityki budżetowej (np. płatności bezpośrednie) oraz zewnętrznych parametrów określających charakter polityki pieniężnej (stopy procentowe decydują o alternatywnych kosztach kapitału własnego), a także sytuacji na rynku pracy (przeciętny poziom płac). Jego wzrost wskazywać może na poprawę konkurencyjności rynkowej gospodarstw rolnych. Przy czym poprawa ta niejednokrotnie może wynikać z obniżenia stóp procentowych przy stałych pozostałych parametrach.

W przypadku rolnictwa wskaźnik ten na ogół kształtuje się poniżej 1. Oznacza to, iż w otoczeniu gospodarstw rolnych istnieją hipotetycznie inne efektywniejsze możliwości wykorzystania zasobów produkcyjnych w porównaniu do działalności rolniczej w sytuacji, gdyby spieniężyć składniki mienia (wraz z ziemią), a zasoby nieopłaconej pracy wykorzystać w aktywności pozarolniczej. Problem ten dotyka także zagadnienia występowania rent gruntowych.

⁴ Kwestia dotyczyła głównie dochodów pieniężnych, por. W. Józwiak, Z. Mirkowska, *Sytuacja ekonomiczna i aktywność inwestycyjna gospodarstw rolnych w Polsce i w innych krajach UE*, Raport 35, IERiGŻ, Warszawa 2006, s. 11.

⁵ Por. J. Kulawik, *Wybrane aspekty efektywności rolnictwa*, „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej”, 2007/1, s. 12.

⁶ Por. J. Kulawik, *Efektywność finansowa w rolnictwie*, „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej”, 2008/2, s. 51.

W sytuacji ich ujawniania się wskaźnik ten przekracza 1 i wskazuje, że powiązania gospodarstw rolnych z otoczeniem są konkurencyjne pod względem rynkowym.

Oceniając efektywność powiązań rynkowych z perspektywy relacji dochodów rolniczych do alternatywnych kosztów gospodarstw rolnych, możemy zauważyć poprawę zarówno w okresie 1996–2000, jak i 2004–2007 (tab. 1). Wyni-

Tabela 1. Relacja dochodów rolniczych (wraz z amortyzacją) do alternatywnych kosztów gospodarstw rolnych* w Polsce w wybranych latach w okresie 1996–2007 (a) (w %)

Wyszczególnienie	1996	1998	2000	2000:1996	2004	2006	2007:2004
Gospodarstwa ogółem	0,50	0,47	0,58	1,16	0,61	0,73	1,20
<i>Gospodarstwa pod względem powierzchni UR</i>							
do 7 ha	0,43	0,42	0,43	1,00	-	-	-
7-15	0,52	0,49	0,59	1,13	-	-	-
powyżej 15 ha	0,64	0,71	0,77	1,20	-	-	-
<i>Wybrane typy produkcyjne gospodarstw</i>							
gospodarstwa specjalizujące się w uprawach polowych	-	0,45	0,56	1,24	0,68	0,95	1,40
bydło mleczne	-	-	-	-	0,55	0,81	1,47
chów zwierząt w systemie wypasowym	-	-	-	-	0,55	0,80	1,45
chów zwierząt w oparciu o pasze treściwe	-	0,95	1,03	1,08	1,09	1,47	1,35
gospodarstwa wielostronne	-	0,36	0,41	1,14	0,47	0,51	1,08
<i>Gospodarstwa ze względu na wielkość ekonomiczną (w ESU)**</i>							
do 4	-	-	-	-	0,27	0,43	1,59
4-8	-	-	-	-	0,45	0,52	1,15
8-16	-	-	-	-	0,64	0,72	1,13
16-40	-	-	-	-	1,09	1,20	1,10
40-100	-	-	-	-	2,05	2,54	1,24
powyżej 100	-	-	-	-	3,90	6,16	1,58

(-) brak danych. W latach 1996–2000 nie zamieszczano wszystkich danych w układzie wybranych typów produkcyjnych. Wynika to z tego, że dopiero od 1998 roku były one zamieszczane w prezentacjach IERiGŻ. Ponadto ich liczebności sprawiły, że w zasadzie tylko gospodarstwa specjalizujące się w uprawach polowych, chowie zwierząt w oparciu o pasze treściwe i wielostronne były w zadawalającym stopniu reprezentowane pod względem liczebnym.

(a) porównanie wyników z lat 1996–2000 i 2004–2007 ma ograniczone wartości poznawcze z uwagi na zmianę liczebności badanych gospodarstw oraz metodologii pozyskiwania danych. W odniesieniu do lat 1996–2000 wykorzystano wyniki gospodarstw rolnych prowadzących rachunkowość rolną pod kierunkiem IERiGŻ. Zastosowano trzyletnie średnie ruchome dla tego okresu w celu eliminacji wpływu zmian w liczebnościach gospodarstw prowadzących rachunkowość rolną pod kierunkiem IERiGŻ. Natomiast dla okresu 2004–2006, posłużono się danymi gospodarstw rolnych w polu obserwacji polskiego FADN, a więc są one reprezentatywne dla grupy gospodarstw w Polsce o sile ekonomicznej powyżej 2 ESU. Jednocześnie z uwagi na brak stosownych danych niemożliwe było dokonanie analiz dla lat sprzed 1995 roku.

* $Drt / (aKkt + aKpt)$; $aKkt$ – alternatywne koszty kapitału w roku t , $aKpt$ – alternatywne koszty nieopłaconych zasobów pracy w roku t , Drt dochody rolnicze w roku t wraz z amortyzacją. Alternatywne koszty kapitału = wartość kapitałów własnych gospodarstwa (wraz z ziemią, ale z wyłączeniem budynków mieszkalnych, samochodu osobowego i majątku finansowego) pomnożona przez

przeciętny poziom oprocentowania rocznych lokat bankowych w danym roku. *Alternatywne koszty nieopłaconych zasobów pracy* obliczono szacunkowo jako opłatę osób pełnozatrudnionych nieopłaconych w gospodarstwie rolnym (1 pełnozatrudniony = 2,2 tys godzin pracy rocznie w gospodarstwie) na poziomie przeciętnej płacy brutto w gospodarce w danym roku.

** Podział wielkości ekonomicznej dokonano na podstawie tzw. Standardowej Nadwyżki Bezpośredniej – SGM⁷. Wartość tej nadwyżki wyrażona jest w ESU (1 ESU = 1200 euro) i przesądza o wielkości gospodarstwa. Gospodarstwa bardzo małe, tj. 0–4 ESU, małe 4–8, średnio małe 8–16, średnio duże 16–40, duże 40–100, bardzo duże powyżej 100.

Źródło: Obliczenia własne na podstawie: *Wyniki rachunkowości rolnej gospodarstw indywidualnych prowadzących rachunkowość rolną z lat 1991–2001*, IERiGŻ, Warszawa 1996–2002 oraz L. Goraj (red.) *Wyniki gospodarstw rolnych uczestniczących w polskim FADN w 2004–2007*, IERiGŻ, Warszawa 2005–2007.

kało to głównie z obniżenia alternatywnych kosztów kapitału w konsekwencji spadku inflacji i tym samym nominalnego oprocentowania lokat bankowych, natomiast alternatywne koszty pracy nie wykazywały tak dużych zmian, a przy tym miały zdecydowanie mniejsze znaczenie dla analizowanego wskaźnika. Wciąż jednakże na ogół dochody rolnicze nie były w stanie stanowić atrakcyjniejszej alternatywy w odniesieniu do hipotetycznych możliwości jakie istnieją na rynku w zakresie lokaty kapitału i spożytkowania zasobów pracy w aktywności pozarolniczej. Dostrzeżono, że wraz ze wzrostem gospodarstw następowała poprawa analizowanego wskaźnika. W gospodarstwach o wielkości ekonomicznej powyżej 40 ESU przekraczał on 1, co stanowi o relatywnie wysokiej ich konkurencyjności rynkowej i tym samym efektywności powiązań rynkowych. Jednocześnie może to sygnałnie świadczyć o ujawnieniu się w tych jednostkach renty gruntowej. Należy sądzić, że wzrost skali produkcji wpływa na optymalizację zasobów produkcyjnych, co wiąże się z reguły z lepszym ich zarządzaniem i wykorzystaniem. Gospodarstwa te z reguły mają charakter zbliżony do farm rolniczych i opierają się na najemnych zasobach pracy, działają według industrialnego typu rozwoju. Podobna sytuacja dotyczy jednostek specjalizujących się w produkcji trzody chlewnej, czy drobiu. Rentowność kapitału jest w nich przeciętnie wyższa niż średnie możliwości w tym zakresie na rynku, stąd instrumenty wsparcia dla tego kierunku produkcji są względnie mniejsze niż w pozostałych przypadkach. Warto tu jednakże zauważyć, że sytuacja gospodarstw specjalizujących się w chowie trzody chlewnej uzależniona jest od fazy cyklu świńskiego, stąd w tym przypadku może następować większa zmienność w zakresie omawianego wskaźnika. Opłacalność produkcji rolniczej istotnie zwiększają płatności bezpośrednie. Dostrzec można także, iż gospodarstwa specjalistyczne osiągały wyższy poziom badanej relacji, w porównaniu do jednostek z produkcją wielostronną⁸. Wskazywać to by mogło na korzystniejszą pozycję konkurencyjną na rynku tych pierwszych.

⁷ Por. I. Augustyńska-Grzymek [i in.], *Metodyka liczenia nadwyżki bezpośredniej i zasady typologii gospodarstw rolniczych*, FAPA, Warszawa 2000, s. 8–36.

⁸ Por. W. Józwiak, J. Juźwiak, *Rolnictwo wielostronne czy wyspecjalizowane?*, „Więść i Rolnictwo”, 2007/4, s. 9–19.

W gospodarstwach o wysokiej efektywności w zakresie pokrycia kosztów alternatywnych przez dochody rolnicze na ogół mamy do czynienia z industrialnym typem rozwoju rolnictwa. Oznacza to z drugiej strony powstawanie często negatywnych efektów zewnętrznych (zanieczyszczenie środowiska, degradacja krajobrazu), których koszty ponosi społeczeństwo⁹. Problemy te nabierają nowego znaczenia w warunkach formułowania kolejnych paradygmatów rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich¹⁰. Integracja z UE wpłynęła pozytywnie na omawianą relację, co wynikało głównie z wprowadzenia płatności bezpośrednich zwiększających dochody rolnicze¹¹. Można przypuszczać, że w związku z przewidywanym wzrostem poziomu stawek płac na rynku konkurencyjność rynkowa gospodarstw rolnych może mieć ograniczone możliwości wzrostowe, czy nawet wiązać się z ich spadkiem.

3. SYNTETYCZNY WSKAŹNIK EFEKTYWNOŚCI POWIĄZAŃ GOSPODARSTW ROLNYCH Z OTOCZENIEM

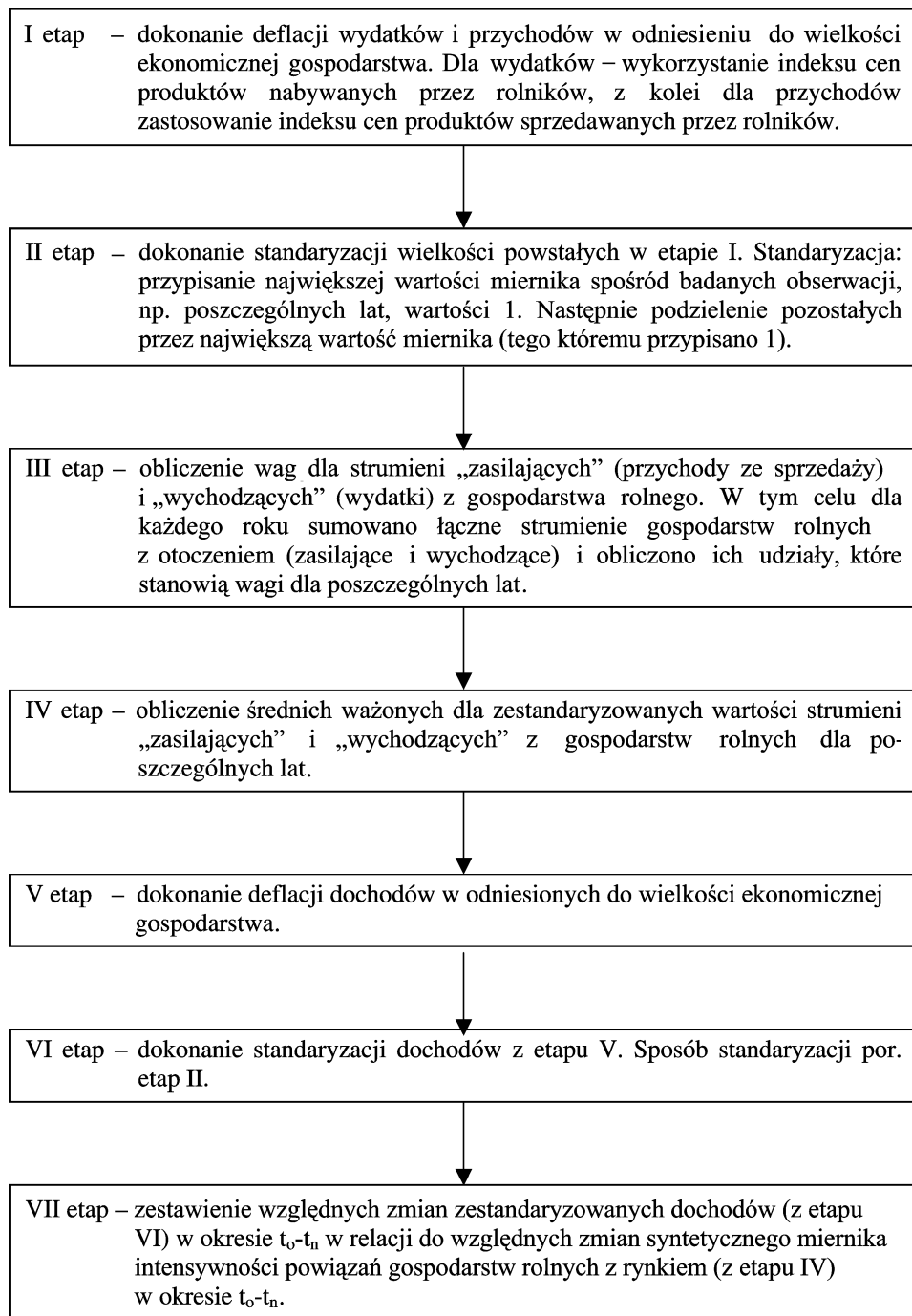
Ocenę efektywności powiązań gospodarstw rolnych z otoczeniem zrealizowano przy wykorzystaniu *syntetycznego wskaźnika efektywności powiązań gospodarstw rolnych z otoczeniem* (2). Jego konstrukcję oparto na metodologii przedstawionej na rys. 1.

Wskaźnik ten (2) pozwala na ocenę efektów dochodowych gospodarstw rolnych przez pryzmat intensywności powiązań z otoczeniem dla okresu wieloletniego. Z kolei intensywność powiązań z otoczeniem rozumiana jest jako natężenie wartości strumieni przychodów i wydatków gospodarstwa rolnego wyrażonych w jednostkach pieniężnych w odniesieniu do wielkości ekonomicznej. Wskaźnik ten ma wymiar dynamiczny. W przybliżeniu określa także jakość procesów wytwórczych w rolnictwie. Im niższa jest jego wielkość, tym w większym zakresie istnieje możliwość transferu wypracowanej w rolnictwie nadwyżki ekonomicznej do jego otoczenia. Po prostu dynamika dochodów nie nadąża za

⁹ Por. H. Lamarche, *Rolnictwo rodzinne – wyzwania i debaty* [w:] *Rolnictwo rodzinne, porównania międzynarodowe*, cz.II, PAN, IRWiR, Warszawa 2002, s. 13–17.

¹⁰ J. Zegar, *Przesłanki nowej ekonomii rolnictwa*, „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej”, 2007/4; L. Schäfer, *Public health should return to the core of CAP reform*, „Euro Choices” 2003/2, s. 33–35; R.Künast, *Global responsibility for agricultural policy*, „Euro Choices”, 2003/2, s. 6–10; A. Woś, J. Zegar, *Rolnictwo społecznie zrównoważone*, IERiGŻ, Warszawa 2003.

¹¹ Należy tu zauważyć, że rachunki dochodów rolniczych opierające się na danych rachunkowości rolnej FADN (jak to ma miejsce w tab.1) bazują na ujęciu memoriałowym (zaplanowanym), a nie faktycznym, czyli kasowym. Oznacza to, że w pierwszym roku członkostwa (2004 rok) zrealizowane (faktyczne) transfery stanowiły 22% wielkości memoriałowej. W 2006 roku transfery kasowe przekroczyły z kolei o 5% memoriałowe. Z biegiem czasu różnice w tym zakresie będą mało istotne. J. Zegar, *Dochody rolników po akcesji do Unii Europejskiej* [w:] *Analiza produkcyjno-ekonomicznej sytuacji rolnictwa i gospodarki żywnościowej*, A. Woś (red.), IERiGŻ, Warszawa 2007, s. 58.

Rysunek 1. Metodologia konstrukcji syntetycznego wskaźnika efektywności powiązań gospodarstw rolnych z otoczeniem

Źródło: Opracowanie własne.

zmianami w aktywności ekonomicznej gospodarstw rolnych i stąd nie są one nagradzane z tego tytułu. Dlatego wskaźnik ten może być także użyteczny w zakresie oceny skuteczności polityki rolnej, jak i oceny wysiłków gospodarstw rolnych na rzecz poprawy swojej sytuacji dochodowej.

$$(2) \quad WEp_{t_o-t_n} = [(DR/ESU)_{t_n} / (DR/ESU)_{t_o}] / [smipgr_{t_n} / smipgr_{t_o}],$$

gdzie:

$WEp_{t_o-t_n}$ – wskaźnik efektywności powiązań gospodarstw rolnych z otoczeniem dla okresu $t_o - t_n$

Dr – dochody rolnicze w roku t wraz z amortyzacją;

ESU – wielkość ekonomiczna gospodarstw rolnych¹²;

$smipgr$ – syntetyczny miernik intensywności powiązań gospodarstw rolnych z otoczeniem w roku t (por. rys. 1).

Jeśli syntetyczny wskaźnik efektywności powiązań z otoczeniem przekracza 1 oznacza to, że nastąpiła wyraźna poprawa w zakresie konkurencyjności rynkowej gospodarstw rolnych w badanym okresie. Z kolei, kiedy kształtuje się poniżej 1, może, ale nie musi oznaczać deprecjację przez otoczenie z uwagi chociażby na czynniki wynikające z prawidłowości w zakresie skali produkcji i trudności w ich wyodrębnieniu. Dotyczy to zarówno efektów korzyści skali, jak i prawa malejących efektów krańcowych (prawa malejących przychodów). Pierwsze sprowadza się do tego, że wzrost skali produkcji wiąże się bardziej niż z proporcjonalnymi efektami, podczas gdy w drugim przypadku sytuacja jest odwrotna. Można jednakże uprościć przyjmując, że w Polsce, z uwagi na względnie niski stopień zaawansowania procesów intensyfikacji w rolnictwie, nie należy oczekiwać ujawniania się w gospodarstwach rolnych malejących efektów krańcowych¹³.

Z danych zawartych w tab. 2 wynika, że o ile w latach 90. XX w. dochody rolnicze wyraźnie nie nadążały za zmianami aktywności ekonomicznej gospodarstw rolnych, o tyle w okresie po integracji z UE sytuacja w tym zakresie uległa wyraźnej poprawie, głównie na skutek płatności bezpośrednich zwiększających dochody rolnicze. Można także odnotować, że szczególnie w drugiej

¹² W konstrukcji syntetycznego wskaźnika efektywności powiązań gospodarstw rolnych z otoczeniem wykorzystano syntetyczny miernik intensywności powiązań rynkowych gospodarstw opierający się na odniesieniu do wielkości ekonomicznej (ESU). Na wielkość zaproponowanego wskaźnika (2) nie ma wpływu, czy odniesienie (zarówno części składowych w liczniku, jak i mianowniku) będzie do ESU, AWU czy też wystąpią wielkości absolutne z uwagi na tożsamościowy charakter tych relacji. Jednakże w celu zachowania kontynuacji wcześniejszych rozważań i zaniechania wprowadzenia kolejnych mierników wykorzystano w mianowniku $smipgr$ opierający się na odniesieniu do ESU.

¹³ Ocena tzw. efektów skali z wykorzystaniem funkcji produkcji Cobba-Douglasa dla badanych gospodarstw rolnych w Polsce w latach 1991–2001 nie wykazała wstępnie malejących efektów krańcowych. Z uwagi jednak na słabe dopasowanie statystyczne tych analiz wynikające najprawdopodobniej z krótkiego okresu badawczego nie eksponowano tych wyników w artykule pracy.

połowie lat 90. zmiany dochodów i aktywności ekonomicznej gospodarstw były nieproporcjonalne. Wskazują na to także analizy statystyczne, z których wynika, że brak było istotnych zależności korelacyjnych pomiędzy syntetycznym miernikiem intensywności powiązań rynkowych a dochodami rolniczymi na 1 gospodarstwo w latach 1991–2000. Nasileniu powiązań rynkowych gospodarstw rolnych towarzyszył spadek realnych dochodów rolniczych zarówno per capita, jak i absolutnych, tj. na jedno przeciętne gospodarstwo rolne. Oznaczało to osłabienie pozycji gospodarstw rolnych w mechanizmie podziału rynkowego i tym samym ich deprecjację przez mechanizm rynkowy. Z drugiej jednakże strony, gdyby gospodarstwa nie zwiększały swojej aktywności ekonomicznej, wówczas dochody mogłyby być jeszcze niższe. Zjawiska te wskazywać mogą także na transfer wypracowanej w rolnictwie wartości dodanej do jego otoczenia, tj. pozarolniczych sektorów, konsumentów i budżetu. Potwierdzają to wyniki badań Augustyna Wosia i Józefa Zegara¹⁴.

Tabela 2. Kształtowanie się syntetycznego wskaźnika efektywności powiązań gospodarstw rolnych* (por. rys. 1) z otoczeniem w Polsce w wybranych okresach w latach 1991–2007 (a) (w %)

Wyszczególnienie	2000:1991	1994:1991	2000:1995	2007:2004
Gospodarstwa ogółem	0,76	0,90	0,79	1,18
do 7 ha	-	0,88	0,74	-
7-15 ha	-	0,87	0,79	-
powyżej 15 ha	-	0,96	0,94	-
<i>Gospodarstwa ze względu na wielkość ekonomiczną (w ESU)**</i>				
do 4	-	-	-	1,20
4-8	-	-	-	1,18
8-16	-	-	-	1,12
16-40	-	-	-	1,14
40-100	-	-	-	1,35
powyżej 100	-	-	-	1,58
<i>Wybrane typy gospodarstw</i>				
gospodarstwa specjalizujące się w uprawach polowych	-	-	2000:1998 0,90	1,24
bydło mleczne	-	-	-	1,26
chów zwierząt w systemie wypasowym	-	-	-	1,28
chów zwierząt w oparciu o pasze treściwe	-	-	2000:1998 0,89	1,38
gospodarstwa wielostronne	-	-	2000:1998 0,73	1,04

(-) brak danych. W latach 1996–2000 nie zamieszczano wszystkich danych w układzie wybranych typów produkcyjnych. Wynika to z tego, że dopiero od roku 1998 były one zamieszczane w prezentacjach IERiGŻ. Ponadto ich liczebności sprawiły, że w zasadzie tylko gospodarstwa spe-

¹⁴ A. Woś, *W poszukiwaniu modelu rozwoju polskiego rolnictwa*, IERiGŻ, Warszawa 2004, s. 133; J. Zegar, *Dochody w strategii rozwoju rolnictwa (na progu integracji europejskiej)*, IERiGŻ, Warszawa 2004, s. 186.

cializujące się w uprawach polowych, chowie zwierząt w oparciu o pasze treściwe i wielostronne były w zadawalającym stopniu reprezentowane pod względem liczebnym. Dlatego analizowany wskaźnik przedstawiono w tym przypadku dla okresu 1998–2000

(a) porównanie wyników z lat 1991–2000 i 2004–2007 ma ograniczone wartości poznawcze z uwagi na zmianę liczebności badanych gospodarstw oraz metodologii pozyskiwania danych. W odniesieniu do lat 1991–2000 wykorzystano wyniki gospodarstw rolnych prowadzących rachunkowość rolną pod kierunkiem IERiGŻ, natomiast dla okresu 2004–2006 są to dane gospodarstw rolnych w polu obserwacji polskiego FADN, a więc są reprezentatywne dla grupy gospodarstw w Polsce o sile ekonomicznej powyżej 2 ESU. Jednocześnie dla okresu 1990–2001 dla gospodarstw ogółem wykorzystano średnie ruchome 3-letnie (stąd „wypadły” wyniki z 1990 i 2001 roku) dla badanych parametrów w celu ograniczenia wpływu zmian w liczebnościach badanych gospodarstw oraz warunków agrometeorologicznych. Jednocześnie ze względu na to, że od 1995 roku wyniki gospodarstw w przekroju na grupy pod względem wielkości arealów użytkowanych gruntów podawane są bez ważenia wg liczby gospodarstw według spisów rolnych (jak to miało miejsce wcześniej), ale jako średnie z badanej populacji, wyodrębniono okresy 1991–1994 i 1995–2000, dla tych przekrojów. Ich wzajemne porównanie (dla przekrojów) może mieć charakter jedynie orientacyjny.

$$* [(DR/ESU)_m / (DR/ESU)_{t_0}] / [smipgr_m / smipgr_{t_0}]$$

Dr – dochody rolnicze wraz z amortyzacją, ESU – wielkość ekonomiczna gospodarstw rolnych, smipgr – syntetyczny miernik intensywności powiązań gospodarstw rolnych z otoczeniem na ESU (por. rys 1), t_n , t_0 – odpowiednio końcowy i początkowy rok badanego okresu

** Podział wielkości ekonomicznej dokonano na podstawie tzw. Standardowych Nadwyżek Bezpośrednich – SGM¹⁵. Wartość tej nadwyżki wyrażona jest w ESU (1 ESU = 1200 euro) i przesądza o wielkości gospodarstwa. Gospodarstwa bardzo małe, tj. 0–4 ESU, małe 4–8, średnio małe 8–16, średnio duże 16–40, duże 40–100, bardzo duże powyżej 100.

Źródło: Obliczenia własne na podstawie: *Wyniki rachunkowości rolnej gospodarstw indywidualnych prowadzących rachunkowość rolną z lat 1990–2003*, IERiGŻ, Warszawa 1991–2004 oraz L. Goraj (red.) *Wyniki gospodarstw rolnych uczestniczących w polskim FADN w 2004–2007*, IERiGŻ, Warszawa 2005–2007.

Wynika z nich, że do integracji z UE średnio ok. 25% wytworzonej wartości dodanej zostało przetransferowane do otoczenia głównie na skutek rozwarcia nożyc cenowych na niekorzyść rolnictwa. Wpłynęło to bezpośrednio na pogorszenie pozycji rynkowej rolnictwa w gospodarce. Od 2004 roku sytuacja w tym zakresie uległa poprawie. Było to konsekwencją objęcia rolnictwa w Polsce płatnościami bezpośrednimi, które wydatnie poprawiły sytuację dochodową. Tak więc zwiększone wysiłki gospodarstw rolnych w zakresie aktywności ekonomicznej wyraźnie odbiegały od uzyskanych wyników, co bezpośrednio wynikało z pozacenowych transferów wypracowanej w rolnictwie nadwyżki ekonomicznej.

Gospodarstwa większe w latach 90. XX w. były w szerszym zakresie wynagradzane z tytułu silniejszych powiązań z otoczeniem¹⁶, zarówno przed, jak i po integracji z UE (tab. 2). Z kolei w przypadku małych gospodarstw (poniżej 4 ESU) dopiero po 2004 roku sytuacja badanego wskaźnika uległa wyraźnej poprawie. Wynika to z istotnego znaczenia płatności bezpośrednio wspierających docho-

¹⁵ Por. I. Augustyńska-Grzymek [i in.], *Metodyka...*, dz.cyt., s. 8–36.

¹⁶ Wniosek ten, jak i zresztą pozostałe zawarte w tym rozdziale dotyczą badanej zbiorowości gospodarstw. W przypadku bowiem pojedynczych gospodarstw mogą zaistnieć odmienne sytuacje.

dy rolnicze (ponad 85% w przypadku gospodarstw najmniejszych). Z drugiej jednak strony wielkość dopłat w mniejszych gospodarstwach często jest niewystarczająca dla ich rozwoju inwestycyjnego.

Interesujące w zakresie powyższych rozważań są wyniki badań Wojciecha Józwiaka¹⁷ dotyczące analizy porównawczej gospodarstw austriackich i niemieckich. Wynika z nich pośrednio, że większa aktywność ekonomiczna gospodarstw rolnych nie gwarantuje wyższych dochodów w sensie absolutnym. W przypadku gospodarstw specjalizujących się w produkcji mleka istotny okazał się, jak wskazują te badania, ekstensywny system żywienia zwierząt. Nie można stąd jednakże wnioskować, że zastosowanie w Polsce po roku 1990 mniej intensywnych technik produkcyjnych wpłynęłoby na wzrost dochodów z uwagi na wciąż dominującą tradycyjne metody wytwórcze.

W przypadku oceny efektywności powiązań gospodarstw rolnych z otoczeniem w krajach UE(12)¹⁸ można zauważyć w latach 1990–2006 z reguły umiarkowane pogorszenie sytuacji z perspektywy syntetycznego wskaźnika efektywności powiązań gospodarstw rolnych z otoczeniem. Oznacza to, że zmiany dochodów rolniczych nie odbiegały znacznie od zmian w aktywności ekonomicznej gospodarstw rolnych. Można z dużym prawdopodobieństwem stwierdzić, że gospodarstwa te na ogół znajdują się na wyższym etapie intensyfikacji produkcji niż w Polsce, co wiąże się z industrialnym typem ich rozwoju.

Tabela 3. Efektywność powiązań (a) (b) gospodarstw rolnych z otoczeniem w krajach UE(12) w wybranych latach okresu 1990–2006

Stopień pokrycia alternatywnych czynników wytwórczych w gospodarstwach rolnych przez dochody rolnicze (a)					
1990	1993	1996	1999	2002	2006
0,59	0,63	0,66	0,61	0,60	0,67
Syntetyczny wskaźnik efektywności powiązań gospodarstw rolnych z otoczeniem (b)					
2005:1990		2000:1995		2006:2000	
0,91		0,98		0,96	

(a) $Drt / (aKkt + aKpt)$; , Drt – dochody rolnicze w roku t wraz z amortyzacją, $aKkt$ – alternatywne koszty kapitału w roku t , $aKpt$ – alternatywne koszty nieopłaconych zasobów pracy w roku t .

Alternatywne koszty kapitału = wartość kapitałów własnych gospodarstwa pomnożona przez przeciętny poziom oprocentowania rocznych lokat bankowych w danym roku.

Alternatywne koszty nieopłaconych zasobów pracy obliczono szacunkowo jako opłatę osób pełnozatrudnionych nieopłaconych w gospodarstwie rolnym (1 pełnozatrudniony = 2,2 tys godzin pracy rocznie w gospodarstwie) na poziomie przeciętnej płacy brutto w gospodarce w danym roku.

(b) $[(DR/ESU)_m / (DR/ESU)_{10}] / [smipgr_m / smipgr_{10}]$

¹⁷ W. Józwiak, *Potencjał produkcyjny i wyniki ekonomiczne gospodarstw rolnych*, „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej”, 2004/4, s. 12–14.

¹⁸ UE(12) – na początku lat 90. XX w. Wspólnota europejska składała się z 12 krajów. Pragnąc zachować jednorodny charakter analiz, uwzględniono jedynie 12 krajów UE.

Dr – dochody rolnicze wraz z amortyzacją, *ESU* – wielkość ekonomiczna gospodarstw rolnych, *smipgr* – syntetyczny miernik intensywności powiązań gospodarstw rolnych z otoczeniem na *ESU* (por. rys. 1), t_n, t_0 – odpowiednio końcowy i początkowy rok badanego okresu

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych UE systemu rachunkowości rolnej FADN <http://ec.europa.eu/agriculture/rica/database/database.cfm>.

W konsekwencji działają w obszarze rosnących kosztów przeciętnych, a to determinuje malejące efekty krańcowe w postaci, np. dochodów (tab. 3). Z kolei w przypadku wskaźnika odnoszącego się do pokrycia alternatywnych kosztów gospodarstwa rolnego przez dochody rolnicze odnotowano umiarkowany wzrost, co oznaczać by mogło poprawę efektywności powiązań z otoczeniem. Stąd gospodarstwa rolne poprawiły swoją konkurencyjność rynkową. Należy odnotować, że gospodarstwa rolne w Polsce osiągnęły wyższy poziom tego wskaźnika, co wynika głównie z niższego poziomu wynagrodzeń. Z drugiej jednak strony wysokość dochodów na jedno przeciętne gospodarstwo będące w polu obserwacji systemu rachunkowości rolnej FADN była w Polsce blisko 3-krotnie niższa aniżeli w krajach UE.

Ocena badanych wskaźników (tab.3) wskazuje na to, że w badanym okresie gospodarstwa rolne w UE były wynagradzane z tytułu zwiększenia aktywności ekonomicznej. System wsparcia dochodów rolniczych poprzez instrumenty WPR (zwłaszcza płatności bezpośrednie) pozwala na stworzenie warunków sprzyjających rozwojowi gospodarstw rolnych adekwatnemu do ich aktywności ekonomicznej. Zarysowane jednakże różnice w tendencjach pomiędzy wskaźnikami związane są głównie ze zmianą celów i instrumentów WPR UE (wzrost znaczenia wsparcia bezpośredniego). Brak płatności bezpośrednich w rolnictwie krajów UE spowodowałby znaczne osłabienie procesów rozwojowych i regres dochodowy, pomimo odnotowanego w badanym okresie nasilenia powiązań z otoczeniem. Dotyczy to zwłaszcza gospodarstw największych, powyżej 100 ESU, gdzie udział dopłat w dochodach wynosił w 2006 roku 75 %. Z kolei w takich krajach jak: Dania, Francja, Finlandia, Wielka Brytania wielkość dopłat średnio przekraczała poziom dochodów. Wskazywałoby to na niewielką efektywność powiązań gospodarstw rolnych z otoczeniem w tych przypadkach. Niewykluczone, że gospodarstwa rolne w krajach UE funkcjonując w ścisłym związku ze spółdzielniami rolnymi, których są udziałowcami optymalizują swoje przepływy finansowe. Obejmuje to optymalizację podatkową w związku ze sprzedażą produktów rolnych do spółdzielni po relatywnie niskich cenach. Umożliwia to osiąganie wyższych zysków w tych jednostkach, które z kolei są dzielone między rolników-udziałowców i nie wliczane do dochodów w systemie FADN¹⁹. Istnieje także opinia²⁰, że wynika to z dostosowań rolników do istniejącego systemu wsparcia, a więc korzystanie

¹⁹ W. Józwiak, Z. Mirkowska, *Wpływ liberalizacji Wspólnej Polityki rolnej na kondycję ekonomiczną gospodarstw rolnych w wybranych krajach Unii Europejskiej*, „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej”, 2006/2, s. 12.

²⁰ S. Figiel, W. Rembisz, *Mikroekonomiczne i instytucjonalne uwarunkowania konkurencyjności producentów rolnych na tle globalizacji i integracji*, „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej”, 2005/2, s. 29–44.

z renty politycznej. Być może gospodarstwa o silniejszych powiązaniach z otoczeniem w krajach UE potrzebują wysokiego wsparcia dla utrzymania się na rynku, chociaż niewykluczone, iż związane jest to z adaptacją do istniejącego systemu interwencjonizmu. Wymaga to pogłębionych badań w tym zakresie.

4. EFEKTYWNOŚĆ POWIĄZAŃ GOSPODARSTW ROLNYCH Z OTOCZENIEM Z PERSPEKTYWY BILANSÓW PRZEPIYWÓW MIĘDZYGAŁĘZIOWYCH

Analiza efektywności powiązań gospodarstw rolnych z otoczeniem może być także rozpatrywana z wykorzystaniem bilansu przepływów międzygałęziowych. Jest to analiza input-output. Oceny z niej wynikające mają charakter zagregowany, co oznacza, że dotyczą całości rolnictwa jako działu. Nie stanowi to jednakże bariery w analizach interesującego nas zagadnienia. Mankamentem pomimo rozmaitych utrudnień związanych z materiałem źródłowym jest w tym przypadku brak corocznych opracowań GUS w zakresie bilansów przepływów międzygałęziowych oraz znaczne opóźnienia w publikowanych danych²¹. Ważne są tu także wyniki z początku przemian ustrojowych w Polsce. Po publikacji bilansów przepływów międzygałęziowych w gospodarce Polski za 1990 rok kolejne opracowanie statystyczne dotyczyło 1995 roku. Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na to, że pierwsze z wymienionych opracowań opierało się na metodologii MPS, a kolejne SNA²². Można stwierdzić, że znaczenie rolnictwa w tworzeniu PKB według metodologii MPS było przewartościowywane (gałąź produkcyjna) w odniesieniu do SNA²³. Ponadto znaczny zakres agregacji danych wymaga ostrożności w interpretacji bilansów przepływów międzygałęziowych²⁴.

Z analizy zawartych danych (tab. 4) wynika fakt pogorszenia efektywności makroekonomicznej rolnictwa, co znalazło swoje odzwierciedlenie w spadku udziału wartości dodanej tego sektora w wypracowanej produkcji globalnej. Zarysowane tendencje w zakresie omawianego wskaźnika mogą także wskazy-

²¹ W lipcu 2009 r. nie ukazały się jeszcze pełne dane dotyczące bilansów międzygałęziowych za 2005 r.

²² Zasadnicza różnica między tymi systemami sprowadzała się do sposobu postrzegania działalności produkcyjnej. W MPS ograniczała się ona do wytwarzania dóbr (produkcja materialna), jak również usług produkcyjnych, a więc związanych z produkcją dóbr (usługi, np. remontowe, handlu, transportowe). Z kolei w metodologii SNA brana jest pod uwagę wszelka działalność dochodotwórcza. Z bardziej szczegółowych kwestii wspomnieć należy m.in. występowanie w II części przepływów międzygałęziowych kosztów materialnych sfery usług niematerialnych w spożyciu finalnym, jak również zaliczenie usług niematerialnych w gałęziach produkcyjnych do produkcji czystej, Ł. Tomaszewicz, *Metody analizy input-output*, PWE, Warszawa 1994, s. 34–52.

²³ Por. A. Woś, *W poszukiwaniu modelu rozwoju rolnictwa*, IERiGŻ, Warszawa 2004, s. 101.

²⁴ Por. T. Lonc, *Związki rolnictwa z gospodarką narodową na początku lat 1980-tych*, „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej”, 1985/6, s. 27.

wać na dominację pracochłonnych technik wytwarzania w rolnictwie. Nastąpił także spadek efektywności powiązań międzygałęziowych rolnictwa oraz współczynnika technicznej transformacji produkcyjnej. Oznaczać to może mniej racjonalne wykorzystanie nakładów z innych sektorów w odniesieniu do wartości produkcji końcowej rolnictwa w warunkach gospodarki rynkowej.

Tabela 4. Wybrane relacje międzygałęziowe w gospodarce w Polsce dotyczące rolnictwa w świetle przepływów międzygałęziowych (lata 1990, 1995, 2000; podano w %)

Wyszczególnienie	1990	1995	2000
Wskaźnik efektywności powiązań międzygałęziowych (a)	80,5	64,8	59,4
Współczynnik technicznej transformacji produkcyjnej (b)	179,9	142,3	116,4

a) relacja popytu końcowego na produkty rolne do wartości strumieni zasilających rolnictwo (w %),

b) relacja popytu końcowego na produkty rolne do wartości strumieni pochodzenia pozarolniczego zasilających rolnictwo (w %), por. A. Czyżewski, *Determinanty struktury wewnętrznej gospodarki żywnościowej* [w:] *Gospodarka żywnościowa w Polsce i w regionie*, A. Czyżewski (red.), PWE, Warszawa 1992, s. 53,

c) dotyczy wartości strumieni pochodzenia pozarolniczego zasilających rolnictwo.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie *Bilansów przepływów międzygałęziowych za lata 1990 i 1995*, GUS, Warszawa 1992 oraz 1999 oraz *Rachunek podaży i wykorzystania wyrobów i usług w 2000 roku*, Warszawa 2004.

Można założyć, iż zmiany badanego parametru należy wiązać głównie z niekorzystnymi zmianami relacji cenowych produktów sprzedawanych i nabywanych przez rolników (rozwarcie nożyc cenowych), co pogarsza efektywność powiązań rolnictwa z otoczeniem i powoduje transfer wypracowanych efektów w tym sektorze do otoczenia. Można w tym miejscu podkreślić, że omawiane współczynniki efektywności powiązań międzygałęziowych oraz technicznej transformacji są znacznie uproszczone w wyniku techniczno-bilansowego ujęcia danych w bilansach przepływów międzygałęziowych. Dotyczy to założenia jednoczesnej transformacji nakładów na efekty w rolnictwie²⁵. Jednakże nie przekreśla to wnioskowania zaistniałych tendencji w zakresie badanych zjawisk.

Efektem zaznaczonych tendencji było względne osłabienie pozycji rolnictwa w przepływach międzygałęziowych i tym samym osłabienie tego sektora w zakresie procesów reprodukcji oraz przemian strukturalnych. Nie przekreśla to jednakże różnicowań pomiędzy różnymi grupami gospodarstw oraz regionami, co zresztą było podejmowane w trakcie niniejszych badań. Powyższe zmiany związane są także z dekompozycją powiązań rolnictwa z otoczeniem. W wa-

²⁵ A. Czyżewski, K. Helak, *Przekształcenia w kompleksie gospodarki żywnościowej w Polsce*, „Wieś i Rolnictwo”, 1991/3, s. 69.

runkach względnie niewielkiej formalizacji tych związków, z uwagi na nierozwinięte procesy integracyjne, powoduje to pogorszenie efektywności (w sensie dochodowym) relacji input-output sektora rolnego.

Można zauważyć, że oceny wynikające z analizy bilansów przepływów międzygałęziowych dla lat 1990–2000, pomimo że opierają się na danych zagregowanych, są zbieżne z wcześniej przeprowadzonymi badaniami. Odnosi się to w szczególności do potwierdzenia spadku efektywności powiązań rolnictwa z otoczeniem w Polsce w latach 90. XX w.

5. PODSUMOWANIE

1. Z perspektywy analizowanych wskaźników mieliśmy do czynienia w Polsce w latach 90. XX w. na ogół z pogorszeniem efektywności powiązań gospodarstw rolnych z otoczeniem, przy czym szczególnie wyraźne było to po roku 1995. Nie wynikało to wyłącznie z przyczyn leżących po stronie gospodarstw, ale w znacznej mierze z poziomu i relacji cen (wskaźnik nożyc cen). Nie bez znaczenia było także relatywnie niewielkie wsparcie budżetowe tego sektora.
2. Jedynie w przypadku wskaźnika efektywności powiązań z otoczeniem przez pryzmat alternatywnych kosztów gospodarstw rolnych odnotowano w badanym okresie poprawę. Wiązało się to głównie z obniżeniem kosztów kapitału (spadek oprocentowania lokat bankowych i kredytów). Wciąż jednakże działalność rolnicza na ogół nie stanowi interesującej alternatywy lokaty kapitału.
3. Można sądzić, że pomimo niereprezentatywnej próby badawczej dla okresu 1991–2004 odnotowane tendencje w zakresie efektywności powiązań z otoczeniem były podobne kierunkowo w populacji wszystkich gospodarstw w Polsce, aczkolwiek być może mniej wyraźnie zarysowane. Innymi słowy, wzrost zaangażowania w procesy rynkowe oraz poprawa wydajności pracy w badanych gospodarstwach rolnych zostały zdyskontowane przez otoczenie pozarolnicze.
4. Stwierdzono także transfer wypracowanych efektów w rolnictwie na rzecz jego otoczenia poprzez system cen do integracji z UE. Należy także zauważyć, iż z uwagi na to że mechanizm przepływów międzygałęziowych w gospodarce w coraz większym zakresie determinowany jest przez procesy globalizacyjne, sytuacja w rolnictwie będzie coraz bardziej związana ze zjawiskami globalnymi.
5. Sytuacja w zakresie efektywności powiązań z otoczeniem uległa w Polsce wyraźnej poprawie po integracji z UE, głównie na skutek płatności bezpośrednich. Odnotowano także relatywnie wyższą efektywność powiązań rynkowych w przypadku gospodarstw większych oraz specjalistycznych, co wskazywać może z kolei na lepsze wykorzystanie zasobów produkcyjnych. Jednocześnie jest to jednym z czynników procesów polaryzacji rolnictwa w Polsce.

W tym miejscu nasuwa się pytanie, czy aby gospodarstwa większe czy specjalistyczne nie wydają się być przeszacowane w odniesieniu do mniejszych, wielostronnych w zakresie efektywności powiązań z otoczeniem. Dotyczy to głównie kwestii negatywnych (pozytywnych) efektów zewnętrznych oraz tworzenia dóbr publicznych. Z drugiej strony wprowadzanie takich rozwiązań w ramach WPR jak cross-compliance czy inne (modulacje, programy rolno-środowiskowe) dokonują korekty w pożądanym kierunku. Pytaniem otwartym pozostaje kwestia czy są to rozwiązania wystarczające ?

6. Można także sądzić, iż w Polsce w latach 1990–2000 czynniki strukturotwórcze tkwiące w mechanizmie przepływów międzygałęziowych w niewielkim zakresie oddziaływały na rozwój rolnictwa, czego wyrazem mogą być niewielkie zmiany w strukturze obszarowej, zatrudnieniu.
7. Istnieje potrzeba dalszych badań efektywności powiązań rolnictwa z otoczeniem. Należy dostarczyć argumenty dla decydentów odnośnie kierunków dalszego wsparcia rolnictwa i obszarów wiejskich. Wyzwaniem dla nauki pozostaje kwestia uwzględnienia kategorii niefinansowych w ocenie funkcjonowania gospodarstw rolnych, np. kapitału ludzkiego czy tworzenia dóbr publicznych przez gospodarstwa rolne.

BIBLIOGRAFIA

- Augustyńska-Grzymek I. [i in.], *Metodyka liczenia nadwyżki bezpośredniej i zasady typologii gospodarstw rolniczych*, FAPA, Warszawa 2000.
- Czyżewski A., Helak K., *Przekształcenia w kompleksie gospodarki żywnościowej w Polsce*, „Wieś i Rolnictwo”, 1991/3.
- Figiel S., Rembisz W., *Mikroekonomiczne i instytucjonalne uwarunkowania konkurencyjności producentów rolnych na tle globalizacji i integracji*, „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej”, 2005/2.
- Grzelak A., *Związki gospodarstw rolnych z rynkiem w Polsce po roku 1990. Próba określenia intensywności i efektywności*, Wyd. AE w Poznaniu, Poznań 2008.
- Józwiak W., *Potencjał produkcyjny i wyniki ekonomiczne gospodarstw rolnych*, „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej”, 2004/4.
- Józwiak W., Juźwiak J., *Rolnictwo wielostronne czy wyspecjalizowane?*, „Wieś i Rolnictwo”, 2007/4.
- Józwiak W., Mirkowska Z., *Sytuacja ekonomiczna i aktywność inwestycyjna gospodarstw rolnych w Polsce i w innych krajach UE*, Raport 35, IERiGŻ, Warszawa 2006.
- Józwiak W., Mirkowska Z., *Wpływ liberalizacji Wspólnej Polityki rolnej na kondycję ekonomiczną gospodarstw rolnych w wybranych krajach Unii Europejskiej*, „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej”, 2006/2.
- Kulawik J., *Efektywność finansowa w rolnictwie*, „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej”, 2008/2.
- Kulawik J., *Wybrane aspekty efektywności rolnictwa*, „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej”, 2007/1.
- Künast R., *Global responsibility for agricultural policy*, „Euro Choices”, 2003/2.

- Lamarche H., *Rolnictwo rodzinne – wyzwania i debaty* [w:] *Rolnictwo rodzinne, porównania międzynarodowe*, cz.II, PAN, IRWiR, Warszawa 2002.
- Lonc T., *Związki rolnictwa z gospodarką narodową na początku lat 1980-tych*, „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej”, 1985/6.
- Moss B., Mishra K., Ericson W., *Rates of return on US farm investments 1940–2003: A comparison of imputed, returns versus residual income approaches*, “Agriculture Finance Review”, 2006, vol. 66, no.1.
- Schäfer L., *Public health should return to the core of CAP reform*, „Euro Choices” 2003/2.
- Tomaszewicz Ł., *Metody analizy input-output*, PWE, Warszawa 1994.
- Woś A., *Agrobiznes*, Tom 1, Wyd. Key Text, Warszawa 1996.
- Woś A., *W poszukiwaniu modelu rozwoju rolnictwa*, IERiGŻ, Warszawa 2004.
- Woś A., Zegar J., *Rolnictwo społecznie zrównoważone*, IERiGŻ, Warszawa 2003.
- Zegar J., *Dochody rolników po akcesji do Unii Europejskiej* [w:] *Analiza produkcyjno-ekonomicznej sytuacji rolnictwa i gospodarki żywnościowej*, A. Woś (red.), IERiGŻ, Warszawa 2007.
- Zegar J., *Dochody w strategii rozwoju rolnictwa (na progu integracji europejskiej)*, IERiGŻ, Warszawa 2004.
- Zegar J., *Przesłanki nowej ekonomii rolnictwa*, „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej”, 2007/4.

THE EFFECTIVENESS OF RELATIONSHIPS OF FARMS WITH SURROUNDINGS IN LIGHT OF POLISH EXPERIENCE AFTER 1990

Summary: The main aim of the article is estimation of efficiency of relationships of farms with surroundings in Poland after 1990. One has noticed generality worsening of effectiveness of relationships of farms with surroundings in Poland in the ninetieth by perspective of examined coefficient. And that is why increase of commitment of the farms in market process was turn to profit by non-agriculture surroundings. Moreover one has stated till integration with the EU the transfer of worked out of effects in agriculture to his surroundings by system of prices. The situation in range of efficiency of relationships of farms with surroundings has improvement after integration with the UE, mainly as a result of direct payments. There is need the investigations of efficiency of connections with surroundings in agriculture. We mean here about delivering of arguments for decision-makers regarding the directions of support of agriculture and country areas. The challenge for since stay the matter of regard non-financial categories of functioning the farms, e.g. human capital, or creating by agriculture public goods.

Key words: farm, effectiveness, surroundings, income, CAP EU.

Dr hab. Aleksander Grzelak
Akademia Ekonomiczna w Poznaniu
Katedra Makroekonomii i Gospodarki Żywnościowej
al. Niepodległości 10
60-967 Poznań
agrzelak@interia.pl